

Contextul istoric al pătimirii sfinților martiri Hermes, Aggeus și Gaius din Dacia Ripensis

Pr. conf. univ. dr. Marin Cojoc*

Abstract: Ca o consecință a legilor lui Dioclețian, câțiva creștini au fost executați în Dacia Ripensis, în cetățile Ratiaria și Bononia. S-a ajuns la concluzia că ei au căzut victime edictelor lui Dioclețian, din anii 303/304. Izvoarele timpului demonstrează în perioadele respective o agresivitate foarte mare și o activitate foarte intensă a autorităților locale în privința persecuției creștinilor, care a fost provocată de cele câteva inspecții ale împăratului Dioclețian, în provinciile și în cetățile Dunării de Jos și în Dacia Ripensis, în anii 293/294 și 303/304. Potrivit relatărilor din *Martirologiul Hieronimian*, a suferit moarte martirică exorcistul Hermes pe 31 decembrie, în Ratiaria, capitala Daciei Ripensis. În același timp, calendarul siriatic de martiri îl asociază pe acesta cu cetatea Bononia, și așază cinstirea lui pe 30 decembrie. Este pe deplin acceptat că Hermes este sărbătorit în două cetăți învecinate, în Ratiaria și în Bononia, asemenea Sfântul Dasius, care, la fel, este asociat cu două cetăți învecinate de pe malul Dunării, și anume, cu Durostorum (Silistra) și cu Axiopolis (Cernavodă). Pe acest raționament analogic, noi credem că Sfântul mucenic Hermes a suferit moarte martirică în Ratiaria, pe 30 decembrie, după care el a fost asociat și cu cetatea Bononia, ca rezultat al aducerii moaștelor sale aici, într-una din bisericile din cetate, pe 31 decembrie. Iarăși, potrivit mărturiilor din *Martirologiul Hieronimian*, Sfântul martir Gaius (Gagus) era sărbătorit în Bononia în aceeași zi, pe 31 decembrie. De asemenea, în aceleași izvoare istorice se raportează că la începutul lui ianuarie, pe 1 și 4 ianuarie, în răsărit, în cetatea Bononia sunt sărbătoriți martirii Hermes, Aggeus și Gaius (*in oriente, civitate Bononia Hermetis, Aggei, Ga(g)i.*)

Cuvinte-cheie: provinciile și cetățile Dunării de Jos, Dacia Ripensis, legile lui Dioclețian, martiri

* Pr. conf. univ. dr. Marin Cojoc – Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității din Craiova; e-mail: marin.cojoc@yahoo.com

În provincia Dacia Ripensis, înființată de împăratul Aurelian după retragerea aureliană¹, au suferit martiriul, în timpul lui Dioclețian, un număr de trei martiri creștini: exorcistul Hermes² și încă doi creștini, cunoscuți cu numele Aggeus și Gaius³. Relatările din martirologii, cu privire la martiriul lor, sunt oarecum neclare, și se pune întrebarea dacă grupul de martiri a suferit martiriul în Bononia (Vidin) sau în localitatea învecinată Ratiaria (Arțar), care era și capitala provinciei dunărene. O altă întrebare, cu privire la martiriul lor, este data executării și sărbătorii lor, respectiv 30 sau 31 decembrie sau 4 ianuarie și, în această privință, este o oarecare nesiguranță. În elogiul din *Martyrium Syriacum*, numai martiriul lui Hermes apare destul de clar⁴. În prescurtarea din calendarul siriac, este asociat martirul Hermes

¹ Analize pe această temă, a înființării și organizării Daciei Ripensis, la: H. VETTERS, *Dacia Ripensis. Schriften der Balkankommission*, Antiquarische Abteilung, 10.1, Wien, 1950; D. TUDOR, „Contribuții privind armata Daciei Ripensis”, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie)* (SCIV), 11, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, 1960, pp. 335-363; Tudor D. 1978; M. ZAHARIADE, *Limesul roman între Singidunum și gurile Dunării în secolele IV-VI*, București, 1994; N. GUDEA, *Die Nordgrenze der römischen Provinz Obermoesien. Materialien zu ihrer Geschichte (86-375 n.Ch.)*, Mainz, 2001; M. ZAHARIADE, *The Halmyris Tetrarchic Inscription*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, band 119, Bonn 1997, p. 228; N. GUDEA, M. ZAHARIADE, *Dacia Ripensis - Festungen an der Nordgrenze der Provinz und ihre Truppenkörper*, Amsterdam, 2016.

² De remarcat că a mai fost și un alt martir dunărean Hermes. Sfântul Hermes a fost episcop în cetatea Philippopolis unde el a suferit martiriul - cf. G.A. ATANASOV, *Christianity along the Lower Danube Limes in the Roman Provinces*, 2012, p. 334; el a fost înregistrat împreună cu Sfântul Dasius, la 18 octombrie: Emilian POPESCU, „Martirii și sfinții în Dobrogea” (*In Axiopoli Hermetis et Dasii*), în: *Studii teologice*, 41, 1989, p. 66. A se vedea și comentariile la I. BARNEA, „Sfinții martiri Dasius de la Durostorum și Axiopolis”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1978, nr. 5-6, pp. 144-149, cu privire la aceeași dublă cinstire a lui Dasius la Durostorum și Axiopolis (Cernavodă). De asemenea, a mai fost un martir cu numele de Hermes în Tracia (*Heraclea Trachinia*), diaconul Herma, care a suferit martiriul în timpul persecuției lui Dioclețian din anii 303/304. De asemenea, încă trei nume creștine: Hermes în E. DIEHL, *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*, Heidelberg, 1924, nr. 808; nr. 1852, un presbiter Hermes și un alt Hermes, nr. 1970 cf. și *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) XIII 10 026.

³ *Acta Sanctorum* Jan., 1863, 165; H. DELEHAYE, *Hippolyte, Saints de Thrace et de Mesie*, Analecta Bollandiana 31, 1912, p. 257 ș.u.; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, p. 108; H. DELEHAYE, *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 2, 1933, p. 283; DELEHAYE et alii, DELEHAYE Hippolyte, YTEIPEETERS Paulus/COENS Mauritius/DE GAIFFIER, BALDUIUS/GrosIban, PAULUSHALKIN Franciscus (HGG.), *Martyrologium Romanum, ad fontem editionis typicae scholiis historicis instructum, Propylaeum ad Acta sanctorum Decembris*, Bruxelles, 1940, pp. 6 și 61; N. ZUGRAVU, *Fontes Historiae Daco-Romanae*, 2008, pp. 403, 405, 651.

⁴ Fr. NAU, *Un Martyrologe et douze Ménologies syriaques*, Patrologia Orientalis 10, Paris, 1915, p. 11, amintit la 30. Dez.: Hermes [Hermâ], Exorcist și martir în cetatea Bononia (Vidin); DE ROSSI/L. DUCHESNE, *Martyrologium Hieronymianum, Acta Sanctorum Bollandiana*, Nov. II, 1, Bruxelles, 1894; Hans LIETZMANN, *Die drei ältesten Martyrologien*, Bonn, 1911, p. 8.

cu cetatea Bononia și este așezat martiriul lui la 30 decembrie⁵. Relatările din *Martirologium Hieronimian* sunt destul de încurcate deși, prin originea sa, Fericitul Ieronim din Stridon⁶ ar fi trebuit să fie mai apropiat de realitățile istorice din Dacia Ripensis. Acesta îl amintește sub denumirea de: *Retiariae Hermetis exorcistae*⁷.

În același timp, în *Martirologiul Hieronymian*, se arată încadrați la 1 și 4 ianuarie, în Răsărit, în cetatea Bononia (Vidin), martirii Hermes, Aggeus și Gaius, dintre care se arată apoi că Hermes într-adevăr a suferit martirul în cetatea Bononia, dar este cinstit și în cetatea vecină Ratiaria, așa cum apare la 31 decembrie. Cu alte cuvinte, exorcistul Hermes a suferit martiriul în Ratiaria, capitala Daciei Ripensis, pe 30 decembrie, dar în același timp el este sărbătorit la Bononia (Vidin) ca rezultat al aducerii moaștelor lui într-una din bisericile din Bononia⁸. El este sărbătorit în ambele cetăți, asemenea Sfântul Dasius, care este sărbătorit la Durostorum (Silistra), locul martiriului său, dar și la Axiopolis

⁵ R. CONSTANTINESCO, „Les martyrs de Durostorum”, în: *Revue des études sud-est européennes*, nr. 1-2, 1967, pp. 5-19; G. A. ATANASSOV, *The Christianity*, 2012, p. 341, unde citează, de asemenea, informațiile din *Martirologium Hieronimian* și arată că cinstirea lui în Bononia se datorează aducerii moaștelor lui aici.

⁶ H. DELEHAYE, *Commentarius perpetuus in „Martirologium Hieronymianum” ad recensionem H. Quentin*, 1931, p. 55; Jaques DUBOIS, *Les martyrologues du Moyen Âge latin*, 1978, pp. 29-30, unde se arată că martirologiul în discuție nu ar aparține Fericitului Ieronim, ci este din sec. V, sau chiar de mai târziu, o compilație de calendare cu martiri, alcătuită pe la anul 600. Așa explicăm și noi anumite lipsuri sau inexactități la martirii din Dacia Ripensis, foarte aproape de provincia natală a Fericitului Ieronim. Recenzia din sec. VI/VIII, *Martirologiul Hieronimian* (EO4584), amintește alături de cei trei martiri din Dacia Ripensis și pe un al patrulea, pe episcopul *Aeduus*. De asemenea, în S02217: Aggeus/Argeus; *Aeduus* episcopus cf. și Marijana VUKOVIĆ, *Cult of Saints*, EO4584, dar care nu s-a confirmat în celelalte martirologii.

⁷ *Martirologiul Hieronimian*, 31. Dez. (DE ROSSI/L. DUCHESNE, 1894, [3]: Bononia Gagi [...] Ritiaria hermetis exorcistae (nach Bern.); Bononia Gagi [...] Retiaria Hermetis exorcistae (Frgm. Lauresh.); Retiaria Hermetis (Eptem.); Bononia Gagi [...] Ritiaria hermetis exorcist; la 4. ian. (ebd., 5): Bononia civit. Hermetis aggei. et gagi (Bern.); Bonania (!) hermetis aggei gai (Eptem.); Bononia civitate ermetis argei et gagi; Elogiul lor reconstruit la H. DELEHAYE, *Commentarius perpetuus in „Martirologium Hieronymianum” ad recensionem H. Quentin*, p. 16 (nr. 31. Dez.: Bononia Gagi [...] Retiaria Hermetis exorcistae), 25 (4. ian.: In civitate Bononia Hermetis Aggei et Gai, 25 ș.u., cu comentariul de rigoare).

⁸ Au fost cazuri când Bologna din Italia a revendicat pe martirii din Dacia Ripensis. O situație complicată și inevitabilă uneori care trebuie recunoscută și care a fost scoasă în evidență de către F. LANZONI, *San Petronio vescovo di Bologna*, (Roma), 1907, pp. 278-280. Ca nume, Hermes a fost răspândit pretutindeni în Imperiul Roman cf. și *Prosopography of the Later Roman Empire* (PLRE) I, pp. 421-422; *Prosopography of the Later Roman Empire* II, pp. 547-549, cu diferite forme ale numelui; cf. G. ALFÖLDY, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969, p. 215 - opinează că numele era răspândit mai mult printre soldați și sclavi. Noi am găsit în inscripții numele de Hermes la mai mulți creștini din diferite clase sociale cf. și E. DIEHL, *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*, 1924, passim.

(Cernavodă). De remarcat faptul că la Ratiaria se afla, în acel context istoric al pătimirii exorcistului Hermes, sediul legiunii XIII Gemina, și este posibil ca însuși comandantul acestei legiuni să fi pus în aplicare în 303/304 actul condamnării lui, ținând cont de contextul militar al timpului și de prezența lui Dioclețian în provinciile dunărene și la Sirmium, capitala Prefecturii Illyricului.

În acel moment istoric era guvernator al Daciei Ripensis așa cum o demonstrează o inscripție descoperită în 2010, Aurelius Priscus, *dux Daciae Ripensis*, acesta fiind al doilea guvernator al Daciei Ripensis care apare în inscripții⁹.

Din *Notitia Dignitatum*, or. XLII, cunoaștem existența în Dacia Ripensis, la Ratiaria, a unor unități militare comandate de: *Praefectus legionis tertiae-decimae Geminae*-Ratiaria ca și un *Praefectus classis Ratianensis* (Ratiarensis). În același timp, cunoaștem, din același document, că uneori prefectii acestei legiuni aveau sedii temporare la Transdrobeta și la Dierna (Orșova)¹⁰, ceea ce arată posibilitatea extinderii persecuțiilor dioclețiene și în nordul Dunării. Nu este exclus, ca asemenea acte persecutorii să fi existat și la Drobeta, acolo unde s-a descoperit de curând amfiteatrul cetății, de către dl C. Petolescu. Nu este exclus, ca aceeași comandanți ai legiunii XIII Gemina, care au pus în aplicare edictele lui Dioclețian la Ratiaria și Bononia (Vidin) să le fi pus în aplicare și la Drobeta sau la Dierna, de vreme ce mai multe inscripții arată prezența comandanților militari și aici¹¹.

⁹ Cf. *Corpus Inscriptionum Latinarum* III, 10587 ([I(ovi)] O(ptimo) [M(aximo)]/Conservato[ri]/Aurel(ius) Priscu[s]/v(ir) p(erfectissimus) dux / v(otum) l(ibens) l(aetus) [s(ol-vit?)]). În localitatea Drenovetz, de lângă Montana, s-a descoperit și un monument funerar al acestui *dux Daciae Ripensis*, Aurelius Priscus, cf. K. LUKA, *Colonia Ulpia Traiana Ratiaria. Archaeological monitoring of site „Kaleto” near to village of Archar, Municipality of Dimovo, District of Vidin*, *Archeologicheski otkritiya I razkopki* prez 2010, 2011b (in Bulgarian), p. 533; K. LUKA, *Montana*, 2015, p. 220. În inscripții apare și un M. Aurelius, „Priscus-signifer”, în timpul lui Aurelian cf. și M. S. DUBOIS, *Auxiliae*, 2016, p. 154. Apare, de asemenea, și un „Priscus”, guvernator al Macedoniei și Thraciei (ἀρμοστής τῶν Μακεδονικῶν καὶ Θρακικῶν πόλεων, care pare a fi același personaj. Alte discuții și referințe, în ediția lui DEXIPPE, MECELLA, pp. 337-342; alte comentarii pe această temă, la K. LUKA, *Field studies of the Municipality of Dimovo and Municipality of Belogradchik, District of Vidin*, *Archeologicheski otkritiya I razkopki* prez 2010, pp. 531-533, Sofia, 2011. 2011 a (in Bulgarian), p. 533; G. A. KUZMANOV, *Residence from Late Antiquity in Ratiaria* (Dacia Ripensis), *Archaeologia Bulgarica*, vol. IV, pp. 27-43, Sofia 2000.

¹⁰ *Notitia Dignitatum*, or. XLII, 1, 35, 37 în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, pp. 211-213.

¹¹ D. TUDOR, *Drobeta*, București, 1965 passim; D. TUDOR, *Oltenia Romană*, București, 1978, pp. 328-341; IGLR, 1976, pp. 352-359, nr. 403, 404, 405, 407. Alte comentarii pe această temă: N. GUDEA, M. ZAHARIADE, *Dacia Ripensis...*, 2016, p. 58.

La ceilalți doi martiri, compatrioți de suferință, apare desemnat, ca loc de martiriu, Bononia, care, potrivit relatării lui Hierocles, a fost cinstită prin sângele celor trei martiri: Hermes, Aggeus și Gaius, și, de asemenea, mai târziu, prin edictul împăratului Zenon din 480¹².

Alte martirologii, precum este *Martyrologium lui Usuard* și *Martyrologium Romanum*, au înregistrat această grupă de martiri la 31 decembrie, ca dată a martiriului lor¹³. În aceeași zi, este amintit, în *Martyrologium*, numele celui alt martir: *Bononia Gagi*. Numele de *Aggei* nu este, precum s-ar putea crede, un dublet al lui Gai(ius). Acesta a fost un alt martir din spațiul italian, Argeus, care este sărbătorit la 1 ianuarie, dintr-un grup de patru martiri. Acest martir, din provincia dunăreană Dacia Ripensis, Gaianus, a fost calificat de R. Bratoz ca fiind un necunoscut¹⁴. În acest sens, facem mențiunea că, în *Acta Sanctorum*, se specifică faptul că a fost diacon, probabil al Bisericii din Ratiaria¹⁵, în schimb, în *Martyrologum Hieronymianum*, nu apare cu nicio altă explicație decât că este sărbătorit pe 10 aprilie și nu în Dacia Ripensis, ci în Thracia¹⁶. De remarcat faptul că atât

¹² Cf. *Codex Justinianus* I, 3, 35 (36); Emilian POPESCU, „Biserica Tomisului în vremea metropolitului Valentinian”, în: *Pontica*, nr. XL, 2007, p. 404; Alte comentarii la G.A. ATANASOV, *Christianity along the Lower Danube Limes...*, p. 355.

¹³ *Martirologiul lui Usuardus* (ed. J. DUBOIS), 1965, p. 151: Retiariae, sanctii Hermetis exorcistae, *Martyrologium Romanum*, 31. Dez. (H. DELEHAYE et alii, p. 610); Același elogiu adus martirului precum în *Martirologum Usuardus* se află și în mărturia din formularea *Rhaetiariae*. A se vedea și comentariul de la p. 611; de asemenea, comentariul în *Martirologium Romanum*, 4. Jan. (5).

¹⁴ R. BRATOZ, *Die diokletianische Christenverfolgung in den Donau und Balkanprovinzen, in Diokletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende*, 2012, p. 232. De remarcat faptul că însuși împăratul Dioclețian își schimbase numele său la învestire și se numise Gaius cf. T. D. BARNES, *The new Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge, Massachusetts, London, 1976, pp. 30-31, 49-56; Pat. SOUTHERN, *The Roman Empire from Severus to Constantine*, New York, 2004, p. 134; R.C. ROSS, *Diocletian's "Great Persecutions": Minority Religions and the Roman Tetrarchy*, 2016, p. 10: „Diocles was proclaimed emperor on November 20, 284 in Nicomedia and he changed his name to Gaius Aurelius Valerius Diocletianus”.

¹⁵ Cf. *Acta Sanctorum*, Aprilie I, 854, se arată că, în Dacia Ripensis, a suferit martiriul Gaianus diaconul. A se vedea și *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, pp. 708-709. Un anume Gaianus a fost *praeses* al provinciilor dacice în timpul lui Carus și Carinus (282-283): „*praeses finem posuit inter duas Dacias dilapsus*”, AE 1912, 200 Bov (lângă Serdica); PIR² G 18; PLRE I, p. 377. A existat și un episcop Gaianus pe la 516 în Naisus cf. Ed. BURRY, J. BAGNALL, *History of Late Roman Empire*, London 1923, p. 135; V. VELKOV, *Cities in Thrace and Dacia in late Antiquity*, Amsterdam, 1976, p. 245; N. ZUGRAVU, *Fontes Historiae Daco-Romanae*, 2008, p. 403, cu trimiteri către martirul lui Gaianus din Dacia Ripensis pe baza martirologiilor.

¹⁶ *Martirologiul Hieronymian*, 10. April. (DE ROSSI, L. DUCHESNE, 1894, p. 41: „in Thracia Gagliani” (Bern.); „in Dacia Gaviani diac.” (Eptern.); „Et in Dacia Ripensi Gaiani

Dioclețian cât și Galerius au purtat *cognomenul* de „Gaius” iar Maximian, pe cel de „Marcus”¹⁷.

Există chiar din timpul lui Dioclețian, un alt personaj, care a purtat acest nume de Gaius, un reprezentant din garda imperială, din *sacer comitatus*, Aurelius Gaius (*protectorres*), care s-a retras la vatră din unitățile militare dioclețiene pe la anul 300, înainte de începerea persecuțiilor și care s-a dovedit, potrivit inscripției de pe mormânt, că a fost creștin¹⁸.

În acel context istoric al prezenței lui Dioclețian în provinciile dunărene, s-au produs și martiriile repetitive ale creștinilor. Astfel, de la Sirmium, apoi mai departe prin provinciile dunărene și până la Nicomedia, sunt cunoscute în anii 303/304 mai mulți martiri: în Panonia Inferior, cu sediul la Sirmium, 30 de martiri, dintre care 28 numai în capitală, în Noricum Ripense și în Noricum Mediterraneum, câte un martir, în Savia și Pannonia Superior, un martir, în Moesia Superior și Dardania, 4 martiri, în Dacia Ripensis, 4 martiri, în Dalmația, 10 martiri, toți în capitala provinciei, la Salona. La Dunărea de Jos, în Moesia Inferior, cunoaștem 12 martiri, dintre care 11 numai în Durostorum, mai departe în Scythia Minor, potrivit ultimelor cercetări și relatărilor din *Martirologiul Hieronymian*, se menționează, în perioada Dioclețian – Galerius – Licinius, așadar între anii 290-324 d. Hr., aproximativ 80 de martiri la Tomis, 51 la Noviodunum, 14 la Axiopolis,

diac” (Rieh.); de asemenea, la H. DELEHAYE, *Hippolyte, Saints de Thrace et de Mesie*, 1912, p. 258; H. DELEHAYE, *Commentarius perpetuus in „Martyrologium Hieronymianum” ad recensionem H. Quentin*, p. 181, nr. 10: „în Dacia Ripensi Gaiani diaconi”. Cu privire la martirul Gaianus, a se vedea în *Acta Sanctorum*, Apr. I, 1866, p. 854; G. GORDINI, 1964. (A fost și un episcop martir din Salona cu același nume, Gaianus, cf. H. DELEHAYE, *Commentarius perpetuus in „Martyrologium Hieronymianum” ad recensionem H. Quentin*, p. 181, nr. 10. Cu privire la acest martir salonitean, episcop Gaianus, din a doua jumătate a sec. IV, a se vedea și Fr. BULIĆ, J. BERALDI, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb, 1912-1913, pp. 22-24). R. BRATOZ, *Die diokletianische Christenverfolgung...*, 2012, p. 227, nr. 140, opinează potrivit numelui Gaius ca fiind de origine din Salona, ceea ce credem că nu corespunde adevărului istoric. Numele *Gaius/Gaianus* este întâlnit în mai multe părți ale Imperiului Roman, în Dacia Mediteranee, la Serdica, la Roma, în Egipt, în Foenicia, în *pars occidentis*, în mai multe locuri, cf. PLRE I, pp. 377-379; De asemenea, și sub forma Gaius cf. PLRE II, p. 490.

¹⁷ Cu privire la pronumele lui Dioclețian și Galerius, de *Gaius* a se vedea PIR2 A 1627, V 126. CIL 10.7505 atribuie și lui Galerius prenumele de Marcus.

¹⁸ A.E. 1981, 777; A se vedea B. CAMPBELL, *The Roman Army, 31 BC - AD 337*, London-New York, 2006, p. 240; De asemenea, cu inscripția sa, în *Supplementum epigraphicum graecum* (SEG) XXXI, 1116: Αὐτ. Γάϊος β' ἱστορατ[εσάμε]νος ἰς λειγυῶναν/πρώτην Ἰταλ[ικὴν Μ]υσιατικὴν.

12 la Durostorum, 13 la Denegotia (=Dinogetia), 5 la Denecutia (probabil Barboși/Tirighina)¹⁹.

În ceea ce privește contextul politic general al pătimirii lor, se știe mai multe date istorice. Se știe că în acel context istoric, împăratul Dioclețian a dat dovadă de un conservatorism militar și religios ieșit din comun și a inițiat cele patru valuri de persecuții din anul 303-304, care au atins și Dacia Ripensis. Unii cercetători opinează că Dioclețian a avut chiar o autoritate directă asupra frontierei dunărene până la sfârșitul războiului cu perșii din 299²⁰. Noi credem că această autoritate directă a lui Dioclețian asupra frontierelor dunărene s-a prelungit prin prezența sa, în persoană, în calitate de *augustus* aici, inclusiv în anul 304.

Sub Dioclețian și Galerius, armata romană a deținut inițiativa strategică pe Dunăre, între 291-309, fiind organizate cel puțin opt campanii militare la nord de Dunăre (majoritatea împotriva carpilor), cu scopul de a slăbi inamicii și a-i aduce sub controlul imperiului²¹. Prin reinstaurarea sistemului regatelor clientelare la frontieră, în anii 296-297, s-a încheiat un *foedus* cu goții. Concentrarea celor patru împărați pe frontiera dunăreană, așa cum apare și în inscripții²², datorită pericolului barbar, s-a reflectat și în

¹⁹ Cu privire la numărul martiriilor din provinciile dunărene, a se vedea: H. GRÉGOIRE, *Les persecutions dans l'Empire romain*, ed. Brussels: Palais des Académies, 1964, pp. 165-167; de asemenea, la Wolfgang KUHOFF, *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie*, Frankfurt am Main, 2001, p. 288 ș.u.; R. BRATOZ, *Die diokletianische Christenverfolgung...*, pp. 119-120, face afirmația incorectă că sunt cunoscuți doar 40 de martiri în Scythia Minor; G.A. ATANASOV, *Christianity along the Lower Danube Limes...*, pp. 327-368; V. BAUMANN, *Sângele martirilor*, Constanța, 2015, p. 67, nr. 196, 197, arată în mod corect, potrivit informațiilor din martirologii și din alte izvoare, dintre care 80 de martiri numai la Tomis. A se vedea și N. ZUGRAVU, *Fontes Historiae Daco-Romanae*, 2008, passim.

²⁰ M. ZAHARIADE, *Scythia Minor: A history of a later Roman Province (284-681)*, Amsterdam, 2006, p. 2; M. ZAHARIADE, „The Tetrarchic building inscriptions and the Lower Danubian Limes”, *XI Congresso Internazionale di Epigrafia graeca e Latina, Roma*, 1999, pp. 3-16; Em. STANCOVIĆ, *Diocletian's Military Reforms*, Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, 1, 1, 2012, pp. 129-141, cu alte comentarii în această privință.

²¹ C. BALLA, *Organizare și strategie militară în Scythia Minor (sfârșitul secolului al III-lea - secolul al VII-lea d. Hr.)*, Iași, 2021, p. 18, cu alte analize în această privință.

²² Inscripție de la Kladovo-Donje Butorke 27 în Dacia Ripensis. Unde apar cei patru împărați laolaltă. cf. și N. GUDEA, M. ZAHARIADE, *Dacia Ripensis...*, p. 57 cf. și infra nota nr. 30. Ei apar toți patru laolaltă și în alte inscripții de pe teritoriul țării noastre precum IGLR 1976 nr. 83 de la Dorobanțul jud. Constanța, nr. 167 de la Mihai Viteazul (jud. Constanța) unde alături de Diocletian, Maximian și Galerius apare și Constantius și Constantin. Uneori între cei trei împărați apare intersectat și Iulian precum IGLR 1976, nr. 82 de la Corbul de sus. De asemenea, IGLR nr. 190 de la Rasova unde alături de cei trei apare din nou Constantin. De

problema persecuției creștinilor, în controlul și aplicarea edictelor cu mai multă strictețe.

În anul 303, anul începerii persecuțiilor, Dioclețian a trecut din nou prin teritoriile dunărene, ale Daciei Ripensis și mai departe spre Moesia Inferior în drumul său spre Nicomedia. El s-a oprit în mai multe cetăți dunărene și a luat diferite măsuri militare edilitare sau legislative. Cu acest prilej a dat doar câteva legi în comparație cu anul 294 când a emis mult mai multe. În anul 303, trecând din nou prin teritoriile dunărene, a dat numai o lege la Durostorum, în 6 iunie 303, dedicată unui anume Alexandru²³. În *Codex Justinianus*, care a preluat *Codex Hermogenianus*, nu se mai amintește nimic de edictele persecutorii ale lui Dioclețian, care au fost anulate de edictul lui Constantin cel Mare din 313 și de hotărârile împăraților creștini care au urmat după aceea.

Prin peregrinările sale repetitive prin teritoriile dunărene și mai ales prin prezența sa în capitala prefecturii, la Sirmium în 303/304, Dioclețian a maximizat persecuțiile prin cetățile prin care a trecut. Autoritatea sa directă s-a resimțit și mai negativ asupra creștinilor din aceste provincii care au îndrăznit să-l înfrunte direct, pe el sau pe alte autorități militare sau civile locale.

În izvoarele istorice se arată că împăratul Dioclețian și compania sa au vizitat în 291 cetatea Oescus și apoi, în octombrie 294, Ratiaria, Cebrum, Variana, tot din Dacia Ripensis²⁴.

În 293, 294/295, 303 și 306, Dioclețian a venit din nou, în mod personal, pe limesul danubian inspectând diferite provincii, castrarele militare, cetățile și armatele de aici²⁵.

asemenea, IGLR, nr. 205 de la Seimeni, unde apare, din nou, Constantin alături de cei trei. La fel și în inscripția nr. 230 de la Hârșova. La fel apar cei patru în inscripțiile nr. 231, 232, 239, 240 pe teritoriul Scythiei Minor.

²³ *Codex Justinianus* 5, 73.4 *Dorostolo Alexandro*, o reglementare cu privire la proprietăți și *justus titulus*.

²⁴ W. ENSSLIN, s.v. *Valerius (Diocletianus)*, in *Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* (Pauly Wissowa Kroll), Stuttgart VII A2, 1948, col. 2434, 2439-2440; T. D. BARNES, *The new Empire of Diocletian...*, p. 187; M. ZAHARIADE „The Tetrarchic building inscriptions”..., p. 2; M. ZAHARIADE, *Dacia Ripensis Section*, in *In Notitia Dignitatum (XLII)*, 2014-2015, p. 127, cu alte analize în această privință.

²⁵ A se vedea în această privință C. PATSCH, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, III, Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, Wien, 1928, pp. 8-9; William SESTON, *Dioclétien et la tétrarchie*, 1946, p. 130; W. ENSSLIN, *Real Encyclopädie...*, col. 2438-2440, 2447-2448; V. VELKOV, „Durostorum – Drastar – Silistra”, în: *Antike und Mittelalter in Bulgarien*, Berlin, 1960, pp. 214-217; V. VELKOV, *Zu den Fragmenta*

În acel context istoric, controlul autorităților imperiale asupra edicte-
lor de persecuții a fost mai accentuat pe Dunăre, față de alte teritorii ale
Imperiului Roman, cum erau cele de sub comanda lui Constantius Chlorus,
care aproape nu le-a pus în aplicare²⁶.

Dioclețian a ajuns să cunoască bine teritoriile dunărene și din expedițiile
militare anterioare, astfel în 285, după înfrângerea lui Carinus, a trecut
Dunărea și a luptat aici împotriva sarmaților²⁷. Între anii 285-294, el însuși
a inspectat succesiv anumite localități și a început cu Suneata și Atubino
(ambele neidentificate) apoi Sirmium, Viminacium, Ratiaria, Cebrium,
Variana, Oescus, Appiaria, Transmarisca, Reginasse (neidentificată) unde a
început și un program de refacere a clădirilor militare²⁸.

În acel context istoric, Dioclețian a inspectat și Dacia Ripensis, acolo
unde vor pătimi cei patru martiri creștini. Împăratul a vizitat principalele
fortificații de pe limes, în mai multe rânduri²⁹. Cu acest prilej, au fost inspec-
tate unitățile militare și principalele fortificații de pe limesul danubian. În
Dacia Ripensis, la Oescus (Ghighen), s-au descoperit două inscripții din
perioada anilor 285, dedicate lui Dioclețian de către prefectii pretoriului,
Afranius Hannibalianus și Iulius Asclepiodotus, în cinstea numelui (*numen*)

Vaticana 315 (*Durocortorum oder Durostorum ?*), Charisteria Francisco Novotny, Praha, 1962, pp. 151-153; A.H.M. JONES, *The Later Roman Empire 284-602*, Oxford, 1964, p. 41 ș.u.; V. VELKOV, „Die Reihenfolge der untermösischen Statthalter (270-300)”, în *Aeheolog.Vestnik*, Ljubljana, 1977, p. 24 ș.u., 208; T. D. BARNES, *Constantine and Eusebius*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1981, pp. 49-56; J. WIEWIORSKI, *The territorial responsibility of duces in Moesia Secunda and Scythia Minor in the times of Diocletian*, Poznan, 2004, p. 4.

²⁶ M. COJOC, *Constantius Chlorus (n.250 – m.306)* – „Un împărat roman din Dacia sud-dunăreană, tolerant cu creștinii în timpul celor mai crunte persecuții din istorie”, în *Omagiu Pr. Prof. Dr. Chifăr Nicolae*, Sibiu, 2021 passim.

²⁷ R. COWAN, *Roman Legionary AD 284-337: The age of Diocletian and Constantine the Great*, Oxford-New York, 2015, p. 19. Se crede că Dioclețian, în acea expediție, a avut la îndemână Legio I Italica. În ciuda înfrângerii lor, sarmații au năvălit din nou în Dacia, de aceea, în vara anului 289, Dioclețian a trecut Dunărea și i-a învins din nou pe sarmați și și-a luat numele de *Sarmaticus Maximus*. În anul 296, Dioclețian s-a implicat în războiul împotriva carpilor (cf. *Panegiricul Latin* 8, 1 (5).5.2). A se vedea și *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, pp. 80-81, din păcate tradus insuficient.

²⁸ W. ENSSLIN, în *Real Encyclopädie...*, col. 1948, 2419-2420; Frank KOLB, *Diocletian und die Erste Tetrarchie. Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft?*, Berlin 1987, pp. 10-21; M. ZAHARIADE, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, pp. 33-34; D. KIENAST, *Römische Kaisertabelle*. Darmstad, 1990, p. 262; J. KOLB, *Chronologie und Ideologie der Tetrarchie*. Antiquité Tardive, ³1995, pp. 21-24; ZAHARIADE M. „The Tetrarchic building inscriptions...”, pp. 3-16; M. ZAHARIADE, *Scythia Minor: A history of a later Roman Province*, pp. 2-3.

²⁹ M. ZAHARIADE, „The Tetrarchic building inscriptions”..., pp. 3-16.

și maestății (*maiestas*) sale, care a trecut prin această cetate și a dispus anumite refaceri și reforme militare³⁰. O formulă asemănătoare a fost desoperită și la Tropeum Traiani pe un fragment de inscripție din aceeași perioadă de timp³¹.

Dioclețian a mai făcut o vizită în teritoriile dunărene, în 291 într-un alt sector al Daciei Ripensis așa cum o demonstrează și inscripția de la Donje Butorke unde, alături de el, apar și ceilalți împărați așa cum o demonstrează și inscripțiile de aici³². În același timp au fost întreprinse refaceri și în spațiul nord-dunărean, la Dierna (Orșova), în Dacia Ripensis, pe malul stâng al Dunării³³. Mai departe, în Dacia Ripensis, în sudul Dunării, în cetatea Oescus (Ghighen), în urma acestei inspecții a lui Dioclețian, s-au constatat și anumite intervenții asupra construcțiilor militare, care au fost prevăzute cu nenumărate *quadriburgium*, unele amintite și în *Notitia Dignitatum*³⁴. În

³⁰ ILBulg 8; 285; PLRE I, pp. 407-408, 482; Alte comentarii la V. BOTEZ, „Emperor worship in latin settlements of Lower Moesia (1st-3rd C.A.D.)”, în *Acta Musei Napocensis*, 43-44/1, 2006-2007 (2008), pp. 111-150.

³¹ *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL), III 12471.

³² N. GUDEA, M. ZAHARIADE, *The Fortification of Lower Moesia (86-275 A.D.)*, Amsterdam, 1997, p. 636, unde apar din nou în inscripții, împreună, pe Dunăre, cei patru împărați cf. supra nota 22: „*Imp(erator) Caess(ares) C(aius) Val(erius) Aur(elius) Diocletianus/ et M(arcus) Aur(elius) Maximianus pp(ii) ff(elices)/ Invicti Augg(usti) et Fl(avius) Val(erius) Constantius/ et Gelerius Val(erius) Maximianus/ nobilissimi Caesares Germanici/ maximi Sarmatici Maximi pro/ futurum in aeternum reipublicae/ praesidium constituerunt*” (299-300 A.D.). A se vedea, de asemenea, inscripțiile din Scythia Minor cf. supra nota 22.

³³ La Dierna (Orșova), au fost descoperite câteva piese de ștampile cu inscripționarea: DIERTRA (D. BENEÁ, *Unelte agricole romane descoperite la Tibiscum*, StComC, Caransebeș, 1977, p. 322; M. VASIĆ, „Late Roman bricks with stamps from the fort Transdierna”, în *Mélanges d'histoire et d'épigraphie offerts à Fanoula Papazoglu*, Beograd, 1997, p. 167; de asemenea, cărămizi cu ștampila DA(ACIA) R(IPENSIS) DIANA AND D(ACIA) R(IPENSIS) DIERNA, din perioada tetrarhică în care Dioclețian a fost prezent în Dacia Ripensis, și a luat măsuri pentru refacerea construcțiilor militare; *Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium* (TIR), L. 34, Budapesta, p. 43; D. TUDOR, „Contribuții privind armata Daciei Ripensis”, 1960, p. 347 nr. 54; D. TUDOR, „Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurélien (IIIe-IVe siècles)”, în *Dacoromania*, nr. 1, 1973, p. 152; V. WOLLMANN, „Inscripții și sculpturi romane din sud-estul Banatului”, în *Acta Musei Napocensis*, 1971, nr. 8, p. 547; ČERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, *Kladovo-Localité de Donje Butorke-fortresse romaine et paleobyzantine IIIe-VIe siècles*, Stari kulture u Đerdapu (Katalog izlojbe), Galerija SANU, Beograd, 1969 (1), p. 149; ČERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, *Tekja-travaux de sondage dans le site d'habitation et la forteresse*, Stari kulture u Đerdapu (Katalog izlojbe), Galerija SANU, Beograd, 1969 (2), p. 269; *Tekja (Transdierna) certains aspects du problème du site*, Starinar N.S. 33-34, 1983-1984, p. 338; M. VASIĆ, „Late Roman bricks with stamps...”, p. 165; M. ZAHARIADE, *The Dacia Ripensis Section*, pp. 123-125, 129; N. GUDEA, M. ZAHARIADE, *Dacia Ripensis. Festungen*, 2016, pp. 29, 32.

³⁴ W. ENSSLIN, *Real Encyclopädie...*, col. 2434, 2439-2440; T. D. BARNES, *The new Empire of Diocletian and Constantine*, p. 187; M. ZAHARIADE, *The Dacia Ripensis Section*, p. 127.

293, în drumul său spre Bizanț și spre Nicomedia, prin teritoriile dunărene, Dioclețian a fost însoțit și de cezarul și ginerele său, Galerius³⁵. La Sirmium, în 293, Dioclețian a emis 187 de legi în urma petițiilor unor cetățeni, dintre care majoritatea sunt cunoscuți cu numele. În anul următor, înainte de plecarea sa în teritoriile dunărene, Dioclețian a emis la Sirmium alte 190 de legi, în urma unor petiții ale cetățenilor de aici sau din împrejurimi, dintre care majoritatea sunt cunoscuți cu numele din *Codex Justinianus*. În octombrie 294, Dioclețian, plecând prin provinciile dunărene, a vizitat din nou Ratiaria, capitala Daciei Ripensis apoi Cebrum, Variana, cu alte intervenții asupra construcțiilor militare³⁶. Cu acest prilej, Dioclețian a emis la Ratiaria și câteva legi în urma petițiilor primite, legi adresate către cel puțin 10 persoane din sistemul statului roman, cunoscuți cu numele, legi care au fost cuprinse mai întâi în *Codex Hermogenianus* apoi în *Codex Justinianus*³⁷.

³⁵ Credem că între cei cărora le-a fost adresată o lege, se numără și o persoană de origine daco-romană, așa cum apare în *Corpus Inscriptionum Graecarum* (CIG) 2.2019. *Apollonius* [] *arkos kai Dizas* (?). A se vedea și comentariile la S. CONNOLLY, *Lives behind the laws*, Bloomington: Indiana University Press, 2010, p. 95.

³⁶ W. ENSSLIN, *Real Encyclopädie...*, col. 2434, 2439-2440; T. D. BARNES, *The new Empire of Diocletian and Constantine*, p. 187; M. ZAHARIADE, *The Dacia Ripensis Section*, p. 127. Asupra activității legiunii XIII Gemina la Ratiaria în perioada tetrahică a se vedea: E. RITTERLING, s.v. „Legio”, în: *Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* (Pauly Wissowa Kroll), Stuttgart XII 1, 1925, col. 1720-1723; Asupra refacerilor din Ratiaria, în perioada tetrahică a lui Dioclețian, a se vedea: H. VETTERS, *Dacia Ripensis...*, pp. 12-14; V. VELKOV, *Gradat v Trakija i Dakiya prez kasnata anticnost (IV - VI v.)*, Proucvanija i materiali, Sofia, 1959, p. 75; D. TUDOR, „Contribuții privind armata Daciei Ripensis”, pp. 344-346; *Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium* (TIR) L 34, 107; V. VELKOV, *Ratiaria. Eine römische Stadt in Bulgarien*, Eirene 5, 1966, pp. 155-175; M. MIRKOVIĆ, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1968, pp. 79-80; Z. MORFOVA, *Rimski tuhli i keremidi s pečati ot Severna Bălgaria*, Arh Sofia V, 1963, pp. 27-33; M. BIERNACKA-LUBANSKA, *The Roman and Early-Byzantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace*, Wrocław, 1982, p. 226, nr. 1; J.-Georgieva ATANASOVA, „Résultats des fouilles de la ville antique de Ratiaria au cours des années 1976 à 1982”, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, 13. Internationaler Limeskongress, Aalen, 1983, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 20, Stuttgart, 1986, pp. 437-440; TIR K 34, 197.

³⁷ Potrivit *Codex Justinianus*, Dioclețian a adresat în teritoriile dunărene câteva legi dedicate și unor persoane din Dacia Ripensis, (mai exact 10 persoane) care i-au înaintat în mod personal anumite petiții, pe diferite probleme juridice, cărora, experții lui Dioclețian, în frunte cu Hermogenian, le-au răspuns prin diferite legi: cf. *CJ.4.33.5* 10.8.294 Ratiaria-Pullius Iulianus Eucharistus; *CJ.7.60.3* 10.10.294 Ratiaria-Fortunata; *CJ.8.13.21* 10.10.294 Ratiaria-Vitus; *CJ.3.32.21* 10.10.294 Ratiaria-Herodes; *CJ.6.59.8M* 10.10.294 Ratiaria-Iusta; *CJ.2.4.30* 10.11.294 Cebrum-Antoninus; *CJ.7.16.31* 10.11.294 Cebrum-Corsiana; *CJ.8.42.19* 10.11.294 Cebrum-Diogenes; *CJ.8.37.9* 10.13.294 Varianae-Capito; *CJ.2.3.26* 10.13.294 Varianae-Cornelia; *CJ.8.35.8* 10.18.294 Transmarisca-Aurelius; *CJ.6.42.28* 10.18.294 Transmarisca-Gaius; 3.35.6 10.18.294 Transmarisca-Plinius Cons.; *CJ.9.19*

Între 26 septembrie și 1 octombrie 294, Dioclețian se afla la Viminacium, sediul legiunii VII Claudia și capitala Moesiei Superior. Cu prilejul acelor vizite, Dioclețian a făcut o nouă reorganizare a provinciilor și a creat cu acest prilej Moesia Superior Margensis sau Moesia Prima³⁸. Dioclețian a constatat că locuitorii din aceste provincii dunărene scriau și vorbeau latinește, față de cei din sud, care scriau în grecește³⁹. Probabil că lucrările de consolidare a limesului Moesiei Prima erau definitivate în jurul acestei date⁴⁰. Mai departe, între 8-10 octombrie 294, împăratul Dioclețian

10.19.294; Transmarisca-Aurelius Hermogenes; CJ.4.10.12 10.20.294 Transmarisca-Iovinus; CJ.4.64.7 10.20.294 Transmarisca-Timotheus; CJ.4.5.8 10.21.294; Durostorum-Ziparus; CJ.8.41.6 Durostorum, necunoscut; CJ.9.22.20 10.22.294 Durostorum-Rufinus; CJ.2.56.1 10.24.294 loc.nec. per.necunoscută; CJ.2.4.32 10.25.294 Reginassi-Cyrillus; CJ.4.20.8 10.25.294 Reginassi-Derulo; CJ.5.18.9 10.25.294 Reginassi-Marcia; CJ.4.21.10 10.25.294; Reginassi-Victorinus Cons.; CJ.6.17 10.26.294; Marcianopolis-Aurelius Secundinus, optio 5.12.24 10.27.294. Potrivit CJ.4.30.10 Dioclețian a adresat o lege și unui cetățean cu nume traco-dacic *Mucazanus*, se pare tot în 294. Cu privire la Reginase, a se vedea și S. CONNOLY, *Lives behind the laws*, p. 204, care opinează că Reginassi ar fi tot Marcianopolis. M. ZAHARIADE, *Scythia Minor: A history of a later Roman Province (284-681)*, p. 2, scria că este încă neidentificată... Mai târziu M. ZAHARIADE, *Two problems of topography*, Dacia N.S., tome LV, București, 2011, pp. 137-148, revine asupra problemei și încearcă să identifice Reginasse cu Monterege (cf. CJ IV 20. 8. 21.10; PROC. DE AEDIF., IV. 11. 20). Noi credem, potrivit listelor cu legile emise în provinciile dunărene vizitate (CJ IV, V), că Reginassi era aproape de Durostorum către sud-est în direcția de deplasare a lui Dioclețian către Marcianopolis, Sirmium și Roma.

³⁸ Comentarii în această privință, la H. VETTERS, *Dacia Ripensis...*; Al. SUCEVEANU, Al. BARNEA, *La Dobroudja romaine*, București, 1991; M. ZAHARIADE, *Limesul roman între Singidunum și gurile Dunării în secolele IV-VI*, București, 1994, cu privire la înființarea Moesiei Superior, Moesiei Inferior și Daciei Ripensis și evoluția lor în contextul prezenței lui Dioclețian în provinciile dunărene.

³⁹ S. CONNOLY, *Lives behind the laws*, p. 224, unde se arată, potrivit izvoarelor istorice și mărturiei lui Dioclețian, că locuitorii din aceste provincii dunărene, respectiv din Appiaria, Cebrus, Cuppae, Durostorum, Lucionum, Ratiaria, Singidunum, Sirmium, Transmarisca, Varianae, and Viminacium (mai toate aceste locuri din traseul dunărean al lui Dioclețian, în anii 293-294) scriau și vorbeau în limba latină, față de cele din sud, care vorbeau limba greacă, cum erau cele din Anchialos, Beroea, Burtudizum, Byzantium, Develtus, Adrianople, Heraclea, Marcianopolis, Melantias, Nicomedia, Pantichium, Philippopolis, Serdica, and Tzirallum. Sunt și anumite localități care vorbeau încă limba tracică cf. B. GEROV, „Die lateinisch-griechische Sprachgrenze auf der Balkanhalbinsel”, în: *Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit*, Kolloquium vom 8. bis 10. April 1974, hrsg. von G. Neumann, Köln, 1980 (Beihefte der Bonner Jahrbücher, 40), 1980, p. 158, unde se semnalează și prezența unor zeități tracice în aceste provincii dunărene cf. CIL 3.6120. Alte analize pe această temă a legilor emise în timpul tetrahiei: S. CORCORAN, „The publication of the law in the era of the Tetrachs-Diocletian-Galerius, Gregorius, Hermogenian”, în: *Diocletian and the Tetrachie*, 2004, pp. 56-73.

⁴⁰ D. BENEĂ, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și Legiunea a IV-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, pp. 94-95.

a reinspectat Ratiaria, capitala Daciei Ripensis⁴¹. În perioada următoare, între 13 și 17 octombrie, Dioclețian s-a aflat pe sectorul de limes între Variana și Appiaria din Dacia Ripensis⁴², ocazie pentru o nouă reorganizare a teritoriului militar al legiunii I Italica. Cu acest prilej Dioclețian a vizitat și inspectat și importantul centru de la Novae, masiv refăcut și mărit prin adăugarea, în estul castrului timpuriu, a unei noi incinte⁴³.

În perioada următoare pe 18 octombrie 294, Dioclețian a ajuns la Transmarisca⁴⁴, iar între 21-22 octombrie 294, se afla la Durostorum, ultimele două orașe fiind sedii de garnizoană pentru legiunea XI Claudia. Prezența împăratului în aceste locuri este confirmată de o serie de inscripții de fundație tetrarhice, descoperite în mai multe fortificații de pe ripa sudică a Dunării⁴⁵. Este vorba despre fortificațiile de la Donje Butorke, Sexaginta Prista, Transmarisca, Durostorum, Seimeni și Halmyris. Așadar, la finele secolului III, cel mai probabil în anul 294, când Dioclețian și-a sărbătorit 10 ani de domnie (decennalia), lucrările limesului Dunării de Jos par să fi fost încheiate.

La 17 octombrie 294, împăratul Dioclețian se afla la Rjahovo, la 18 octombrie, la Transmarisca, Tutrakan, iar la 21-22 decembrie, se afla la Durostorum (Silistra)⁴⁶. Cu ocazia vizitării castrelor de la Durostorum și Transmarisca (Tutrakan), acestora le-a fost acordat un rol strategic de prim ordin, așa cum rezultă din inscripțiile de fundație din anii 298/299, dată la care reorganizările teritoriului militar dunărean al legiunii pot fi considerate

⁴¹ W. ENSSLIN, *Real Encyclopädie...*, col. 2434, 2439-2440; T. D. BARNES, *The new Empire of Diocletian and Constantine*, p. 187; M. ZAHARIADE, *The Dacia Ripensis Section*, p. 127.

⁴²⁴ W. ENSSLIN, *Real Encyclopädie...*, col. 2439-2440; V. VELKOV, *Gradat v Trakija i Dakija...*, p. 28; V. VELKOV, *Cities in Thrace and Dacia...*, p. 91, opinează că în 293 Dioclețian se afla la Variana.

⁴³ M. ZAHARIADE, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, p. 56; Alte comentarii cu privire la Novae în această perioadă, la T. SARNOWSKI, *Die legio I Italica und der untere Donauabschnitt der Notitia Dignitatum*, *Germania* 63, 1985, pp. 107-127; T. SARNOWSKI, *Novae in the Notitia Dignitatum*, *Archeologia Warsz* 58, 2007, pp. 25-29; T. SARNOWSKI, „Accepta pariatoria und pastus militum: Eine neue Statuenbasis mit zwei Inschriften aus Novae”, în: *Tyche*, nr. 28, 2013, pp. 135-147.

⁴⁴ *Codex Justinianus* 6, 42, 28 - lege emisă la Transmarisca pe 18 octombrie 294 către o anume persoană, Gaius cu privire la actul de eliberare al sclavilor numai prin actul de *manumission*.

⁴⁵ M. ZAHARIADE, *The Halmyris Tetrarchic Inscription...*, pp. 228-236; M. ZAHARIADE, „The Tetrarchic building inscriptions...”, pp. 553-561.

⁴⁶ A se vedea *CJ* 8.35.8 din 18.10.294 și *CJ* 4.5.8. din 21.10.294 și comentariile la N. GUDEA, M. ZAHARIADE, *The Fortification of Lower Moesia (86-275 A.D.)*, p. 639.

ca încheiate⁴⁷. Pe parcursul anului 293, Dioclețian a vizitat provinciile dunărene și cele din Tracia și, de asemenea, în ultimele săptămâni din 294, a inspectat aceste provincii, petrecând majoritatea timpului său în Sirmium, în Pannonia. În vara anului 303, el a venit din nou în provinciile Dunării de Jos și, după o scurtă vizită în Italia, unde a sărbătorit *vicennalia*, către sfârșitul anului 303, a inspectat din nou aceste zone, apoi în anul următor, a petrecut primăvara și vara inspectând, de asemenea, aceste provincii dunărene⁴⁸. Așa cum arată izvoarele istorice, Dioclețian se afla între martie și noiembrie 303 pe drumul de la Nicomedia către provinciile dunărene. Dioclețian s-a deplasat pentru aniversarea *vicenaliilor* de la Nicomedia spre Roma pe drumul de lângă Dunăre, iar un an mai târziu, s-a întors pe același drum *per circuitum ripae Istricae*.⁴⁹ A fost ultima inspecție întreprinsă de bătrânul împărat la granița afectată de năvălirile barbare înainte de retragerea sa la Spalato, în Dalmația.

Retragerea sa și cea a lui Maximian nu a provocat neliniște la Dunăre. Teritoriul a rămas în posesia lui Galerius, care a aplicat edictele imperiale privitoare la creștini cu un zel ieșit din comun.

Dioclețian s-a aflat între martie și noiembrie 303 pe drumul de la Nicomedia prin Balcani, prin provinciile dunărene, în drumul său către Roma. La 8 iunie 303 Dioclețian se afla la Durostorum iar la sfârșitul verii și în toamna anului 303 se afla la Sirmium. De la începutul lui noiembrie și până pe 20 decembrie 303, Dioclețian s-a aflat la Roma unde, împreună cu celălalt august Maximian, dar fără prezența cezarilor, a sărbătorit

⁴⁷ M. ZAHARIADE, *The Halmyris Tetrarchic Inscription*, pp. 228-236; M. ZAHARIADE, „The Tetrarchic building inscriptions...”, pp. 553-561; M. ZAHARIADE, *Scythia Minor: A history of a later Roman Province (284-681)*, pp. 2, 8.

⁴⁸ Detaliile acestea pot fi reconstruite pe baza informațiilor culese din Lact. *MP* 10.6; 11.3; 14; 17-19 și din subscripțiile constituțiilor emise în acel timp, respectiv între anii 293-294 și 303/304: A se vedea lista acestor constituții dioclețiene la P. KRÜGER în ediția la *Codex Justinianus*, appendix I, și de asemenea la Th. MOMMSEN, *Über die Zeitfolge der Verordnungen Diocletian*, în *Gesammelte Schriften*, II.II, Berlin, 1905, pp. 195-291, și pp. 273-288, 290. Cu privire la deplasările împăraților în perioada tetrahiei a se vedea și T. D. BARNES, *The new Empire of Diocletian and Constantine*, pp. 47-87, cu alte comentarii și alte adăugiri în lucrarea: T. D. BARNES, *Emperors, Panegyrics, Prefects, Provinces and Palaces (284-317)*, în *JRA* 9, 1996, pp. 532-552, și 543-554. Unii autori moderni consideră că Lact. *MP* 18.6 este foarte exagerat în analiza persecutorilor și unele date nu ar corespunde adevărului istoric cf. Geoffrey de STE. CROIX, Michael WHITBY, and Joseph STREETER, *Christian Persecution, Martyrdom and Orthodoxy*, ed. by M. Whitby, J. Streeter, Oxford 2006 *passim*.

⁴⁹ Th. MOMMSEN, *Über die Zeitfolge...*, p. 290; H. VETTERS, *Dacia Ripensis...*, p. 21.

*vicenalia*⁵⁰. La 1 ianuarie 304, Dioclețian se afla la Ravenna unde el a primit consulatul, apoi el s-a îmbolnăvit ușor și a plecat către Illyricum și a petrecut primăvara și vara aceluiași an inspectând provinciile dunărene⁵¹. În vara aceluiași an, Dioclețian a plecat la Nicomedia, unde a ajuns cel mai târziu pe 28 august 304⁵². În timp ce era emis cel de-al patrulea edict de persecuție, Dioclețian se afla în Illyricum, se pare chiar la Sirmium, în Pannonia. Așa se explică și eficacitatea cu care au fost aplicate edictele de aici și prin numărul mare de martiri⁵³. Prezența lui Dioclețian în provinciile dunărene ale Pannoniei Inferior, a maximizat și mai mult martiriile dunărene. Cu toate acestea, provincia Dacia Ripensis nu cunoaște, din perspectiva izvoarelor istorice, prea mulți martiri în această perioadă, probabil și datorită unei prezențe militare foarte mărite într-o provincie redusă teritorial și a autorităților imperiale care inspectau atât de frecvent aceste provincii.

Tensiunea legată de viața creștină în provinciile dunărene și maximizarea persecuțiilor se leagă și de prezența lui Galerius și a mamei sale Romula în Dacia Ripensis. De subliniat faptul că demnitarii care duceau la îndeplinire în provincii ordinele împăraților erau numiți *praesides* atât în Moesia Superior, cât și în Dacia Ripensis, iar ei se subordonau centrelor mai importante din Illyricum, respectiv Prefectului Pretoriului *per Illyricum* cu sediul în Sirmium, iar din 447 cu sediul în Thesalonic. În momentul în care Dioclețian a emis

⁵⁰ Wolfgang KUHOFF, *Diokletian und die Epoche...*, pp. 230-245.

⁵¹ LACTANTIUS, *de Mortibus Persecutorum*, 17, 3-4, descrie călătoria lui Dioclețian de la Ravenna către provinciile dunărene prin cuvintele: „morbum fevern, at perpetuum traxit vexatusque per omne iter lectica plurimum vehebatur. (4) Sic aestate transacta per circuitum ripae Istricae Nicomediam venit morbo iam gravi insurgente”. A se vedea și comentariile la M. ZAHARIADE, *The Halmyris Tetrarchic Inscription*, p. 234: „Diocletian's journey upstream the Danube in 303 on his way from Nicomedia to Rome and the circuit of the Ripa Thraciae in 304” – *Codex Justinianus* 5. 73. 4 (8 iunie 302, în Durostorum) combinate cu victoriile asupra sarmaților și carpilor în 302, și asupra carpilor în 303 (LACTANTIUS, *de Mortibus Persecutorum*, 17. 4).

⁵² CJ 3, 28, 26. A se vedea T. D. BARNES, *The new Empire of Diocletian and Constantine*, p. 56; Wolfgang KUHOFF, *Diokletian und die Epoche...*, p. 299; R. BRATOZ, *Die diokletianische Christenverfolgung...*, p. 129.

⁵³ A se vedea comentariile la P. S. DAVIES, *The origin and purpose of the persecution of AD 303*, *The Journal of Theological Studies* 40, 1989, p. 74 iar la p. 75 susține că Diocletian în timpul promulgării edictului de la sfârșitul lui martie 304 călătorea prin Macedonia; R. BRATOZ, *Die diokletianische Christenverfolgung...*, p. 129; A. MADGEARU, *Împăratul Galerius*, Târgoviște, 2012, p. 148, opinează că Galerius a acționat efectiv abia din 304, după al patrulea edict, momentul în care Dioclețian se afla la Sirmium, urmând ordinele superiorului său.

cel de-al patrulea edict de persecuție, era *praeses* în Pannonia Inferior Probus și care a dus la condamnarea mai multor creștini în acele provincii⁵⁴.

Alt *dux*, atestat în epoca lui Dioclețian sau Galerius, a fost Valerius Concordius, care comanda Legiunile *IV Flavia* și *VII Claudia* din Moesia Superior⁵⁵. El a exercitat aceeași funcție și în provincia Belgica Prima, și este interesant că anterior fusese *praeses* al Numidiei⁵⁶, ceea ce arată că, pe atunci, un *vir perfectissimus* putea îndeplini alternativ funcția civilă sau cea militară⁵⁷.

La starea de lucruri extrem de presantă pentru creștini a prezenței lui Dioclețian în aceste provincii dunărene se adăuga și prezența aici a lui Galerius, care între martie 303 și sfârșitul anului 304 se afla în aceste provincii și conducea acest teritoriu al Imperiului cu reședința ori în Sardica ori la Thesalonic⁵⁸.

⁵⁴ Passio S. Anastasiae 19-33 (Hippolyte DELEHAYE, *Les origines du culte des martyrs*, pp. 235-247): „Revertente autem imperatore Diocletiano apud Sirmium. Tunc cum diversarum multitudinem Christianorum esse in ergastulis Diocletiano principi indicatum esset, iussit omnes una die interfici”. Cu privire la guvernatorul Pannoniei Probus cf. *AASS* mart.III, 553 și în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, pp. 7-8, 709; De asemenea, în PLRE I, 736 „*Probus praeses persecutor of Christians under Diocletian at Sirmium and Cibalae* cf. Pass. St. Pollionis (=Ruin² pp. 435-436). *Passio St. Irenaei* (Ruin² pp. 432-434). A fost și un alt prefect Probus la Sirmium puțin mai târziu. A se vedea și AMMIANUS MARCELLINUS 30.5.4 cu privire la cariera militară a lui Petronius Probus PPOillyr.(368-375) (care în CIL 6.1752 = ILS 1268 apare ca *praefectus praetorio*; Din formularea din CIL 6.1753 = ILS 1267; citim că Petr.Probus avea sediul în *Sirmium (praefectus praetorio agens)*.

⁵⁵ *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) XIII, 3672 - unde apare Valerius Concordius alături de Constantius I (Base for statue of Constantius I, emperor. Augusta Treverorum (Belgica II) 293-305): „To our most clement lord Flavius Valerius Constantius, most noble Caesar. Valerius Concordius, of perfectissimus rank, devoted to their divine spirit and majesty”.

⁵⁶ Valerius Concordius pe care M. CHRISTOL, îl desemnează în (Latomus XLIV = AE 1985, 989) ca fiind fiul lui Valerius Marcellinus “v. p. *praeses et patronus*”. cf. SPAUL E.H. 1994, p. 254; A se vedea, de asemenea, Hans Georg, KOLBE, *Die Statthalter Numidiens von Gallien bis Konstantin (268-320)*, München, 1962, cu alte comentarii. De asemenea, a se vedea Maxime EMION, *Des soldats de l'armée romaine tardive: les protectores (IIIe -VIe siècles ap. J.-C.)*, Rouen, 2017, p. 613 - unde se arată un Val. Concordius ca fiind *praeses* în Numidia în 295 (*CJ* IX, 9, 27; AE 1920, 15), și un *dux* în Germania sub cezarul Constans (CIL XIII, 3672). Toți aceștia, se crede că, se raportează la una și aceeași persoană cf. PIR² V, 61 și PLRE I Concordius 4.

⁵⁷ A. H. M. JONES, J. R. MARTINDALE, J. MORRIS, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, volume 1, AD 260-395, Cambridge University Press, 1971, p. 219; D. BENE, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei...*, p. 96; M. MIRCović, *The Legionary Camps at Singidunum and Viminacium* 1998, p. 119; A. MADGEARU, *Împăratul Galerius*, p. 34.

⁵⁸ A se vedea T. D. BARNES, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge, 1982, p. 64 (în toamna anului 303, Galerius a purtat un război împotriva carpilor în teritoriile învecinate. În iarna anului 304/305, Galerius l-a întâlnit pe Maximianus într-o localitate necunoscută din provinciile dunărene); A se vedea, de asemenea, Wolfgang KUHOFF, *Diokletian und die Epoche...*, pp. 230-243, cu alte comentarii. Cu privire la reședințele lui Galerius, la Wolfgang KUHOFF, *Diokletian und die Epoche...*, pp. 726-731.

În privința lui Galerius, se știe din izvoarele istorice că încă din 293, de la începutul domniei sale ca *caesar*, a ordonat excluderea din armată a celor care nu aduceau sacrificii zeilor romani și împăratului⁵⁹. Nu este exclus ca acțiunea lui Galerius să fi fost determinată de creșterea numărului de creștini în provinciile aflate sub conducerea sa, inclusiv în mediul rural și în această privință unii cercetători au considerat forțată presupunerea că începutul persecuției a fost un conflict între creștini și autoritățile din Dacia Ripensis⁶⁰. Galerius a fost de la bun început împotriva creștinismului, iar atunci când a dobândit o și mai mare influență asupra lui Dioclețian, prin căsătoria cu fiica acestuia, a încercat și mai mult să-l convingă de necesitatea probei sacrificiilor pentru dovedirea fidelității față de statul roman. Este evident că și mama sa, Romula, a avut o influență în această privință, la care s-a adăugat și temperamentul violent al lui Galerius, dar ceea ce a contat a fost interesul de stat și atitudinea conservatoare a lui Dioclețian. În acel context istoric, creștinii trebuiau combătuți și persecutați pentru că din cauza lor se vulnerase *pax deorum* și, în concepția romanilor, se abătuseră diverse nenorociri peste statul roman și peste armată.

În acel context istoric, Galerius a reușit să-l convingă pe Dioclețian să maximizeze persecuțiile asupra creștinilor⁶¹, acesta din urmă reușind cu greu să modereze atitudinea foarte radicală a lui Galerius, ginerele său, care ceruse de la bun început pedeapsa cu moartea pentru creștini. În același timp, în antiteză cu rolul nefast al lui Galerius asupra creștinilor, Lactantius introduce

⁵⁹ R. W. BURGESS, „The Date of the Persecution of Christians in the Army”, *Journal of Theological Studies*, 47, 1 (1996), pp. 157-158. Autorul arată pe baza izvoarelor literare ale vremii că începutul persecuțiilor în rândurile armatei este anul 300 cf. și comentariile la Rudolf HELM, Eusebius WERKE, *Die Chronik des Hieronimus*, Berlin, 1984; Josef KARST, Eusebius WERKE, *Die Chronik des Hieronimus*, Leipzig, 1911, p. 227; Alte comentarii, la S. CORCORAN, *The Empire*, 1996; S. CORCORAN, „The publication of the law...”, pp. 56-73; W. DURANT, A. DURANT, *The Story of Civilization: Caesar and Christ*, New York, 1935, p. 651; Wil DURANT, *The Complete Story of Civilization: Our Oriental Heritage*, New York, 2014; J. E. GUBBS, *Law and Family in Late Antiquity: The Emperor Constantine's*, Oxford, 1999, p. 17.

⁶⁰ M. CĂȚOI, „Le christianisme au Bas-Danube à la veille de la Grande Persécution”, în *The Christian Mission on the Romanian Territory during the First Centuries of the Church. 1600 Years since the Falling Asleep in the Lord of Saint Theotim I of Tomis. The Acts of the International Symposium at the Center for Studies and Historic-Religious Researches of the European South-East Area „Holy Apostle Andrew”*, Ovidius University, Constanța, 2009, pp. 186-215; A. MADGEARU, *Împăratul Galerius*, p. 146.

⁶¹ Părerea lui A. Madgearu asupra coeficientului de persecuție al lui Galerius, în: *Împăratul Galerius*, pp. 148, 149, 150.

afirmația, greu de dovedit, că soția lui Dioclețian, Prisca, și Valeria, fiica acesteia, erau creștine⁶². Ambele au fost urmărite, prinse și condamnate la moarte de Licinius, apoi decapitate în Thesalonic, iar trupurile lor au fost aruncate în mare⁶³.

S-a făcut și aprecierea că nu este exclus ca împăratul Galerius să fi urmărit prin politica sa anti-creștină excluderea lui Constantîn și Maxentius de la accesarea la putere, căci aceștia erau favorabili creștinilor⁶⁴. O ipoteză lansată mai recent este aceea care atribuie declanșarea mării persecuții în timpul lui Dioclețian și Galeriu prin nevoia de a se consolida identitatea de grup a păgânilor prin victimizarea celor diferiți de ei, creștinii⁶⁵.

Așa cum o demonstrează martirologiile, în anii 303-304 sunt menționați în Moesia Superior și Dacia Ripensis doar doi, respectiv, patru martiri⁶⁶. În acel moment, concret istoric Dioclețian se afla în reședința sa de la Sirmium, și este posibil ca al patrulea edict de persecuție din februarie 304 să fi fost semnat de Dioclețian chiar de la Sirmium⁶⁷.

⁶² LACTANTIUS, XV, 1 (ed. MOREAU, p. 93; ed. ARIEȘAN, pp. 112-113; ed. BEJAN, pp. 72-73); GREGOIRE, 1977, p. 77; LIBENSCHETZ, 1979, p. 247 și JONES 1980, p. 1048 – o admit, dar alți cercetători în domeniu nu sunt de acord (William SESTON, *Diocletien et la tétrarchie*, p. 44; J. MOREAU, comentariu II, p. 285; E. STEIN, 1959, p. 80; Wolfgang KUHOFF, *Diokletian und die Epoche...*, p. 287). Există o mai mare probabilitate ca Galia Valeria, fiica lui Dioclețian și soția lui Galerius, care apare în inscripții și pe monede, să fi devenit o creștină autentică după 311, în mediul exilului din Siria cf. și comentariile din PLRE I, p. 937.

⁶³ LACTANTIUS, MP, XXXI, 1-2; L, 1-2; Alte comentarii la E. R. VARNER, *Monumenta Graeca et Romana*. 2004, p. 221.

⁶⁴ M. ZAHARIADE, *The Halmyris Tetrarchic Inscription*, p. 104; A. MADGEARU, *Împăratul Galerius*, p. 147.

⁶⁵ P. AUBREVILLE, „Zur Motivation der tetrarchischen Christenverfolgung”, în: *Zeitschrift für Antike und Christentum*, 3, 2009, pp. 415-429.

⁶⁶ J. ZEILLER. *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes...*, pp. 74-108; R. BRATOZ, (a) *Die diokletianische Christenverfolgung in den Donau-und Balkanprovinzen*, în: A. Demandt, A. Goltz, H. Schlange-Schöningen (ed.), *Diokletian und die Tetrarchie*, Berlin, New York 2004, pp. 119-123; R. BRATOZ, *Frühes Mönchtum in den Donau-und Balkanprovinzen. Eine Bestandsaufnahme*, în: Acta congressus internationalis XIV archaeologiae Christianae (ed. R. Harreither, Ph. Pergola, R. Pillinger, A. Pülz), Wien, Città del Vaticano 2006, Pars I, pp. 213-224; Mirja JARAK, *Martyres Pannoniae – the Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian's Persecution*, în: Bratoz, 1996, pp. 268-287.

⁶⁷ P. S. DAVIES, *The origin and purpose of the persecution of AD 303*, pp. 74-75; M. JARAK, *Martyres Pannoniae...*, p. 287; Geoffrey de STE. CROIX, Michael WHITBY, and Joseph STREETER, *Christian Persecution, Martyrdom and Orthodoxy*, pp. 72-73; A. MADGEARU, *Împăratul Galerius*, p. 207; Ivana POPOVIĆ, *Survey of Early Christianity in Sirmium/Sremska Mitrovica*, în Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Ruma, Leipzig, 2016, p. 179.

În ceea ce privește concertarea persecuției din timpul lui Galerius, prin contribuția mamei sale, Romula, mai este o descoperire recentă de la Gamzigrad și anume o descoperire arheologică, care ar indica moartea ei în 294 sau 295⁶⁸, deși Lactantius scrie că Romula mai era în viață în timpul marii persecuții și că în Dacia ar fi fost chiar preoteasa unei zeități păgâne și că îi avertiza pe creștini să evite festivalurile sale⁶⁹.

Chiar dacă ostilitatea lui Galerius față de creștini s-a manifestat încă de la începutul domniei sale, ea a fost întârziată de războiul împotriva carpilor, de intervenția în Egipt și mai ales de intervenția împotriva perșilor. Abia în urma acestor evenimente, punctul de vedere a lui Galerius s-a împus în fața lui Dioclețian. La această stare de lucruri, extrem de presantă pentru creștini, a prezenței pasagere a lui Dioclețian în aceste provincii dunărene, se adăuga și prezența aici, permanentă, a lui Galerius, care conducea acest teritoriu al Imperiului, cu reședința ori în Serdica ori la Thesalonic⁷⁰.

Scopul acestor edicte a fost apărarea religiei tradiționale romane, adică, așa cum s-a spus, recăștigarea *pax deorum*, ceea ce reprezenta un factor esențial pentru securitatea (*securitas*) Imperiului. Potrivit părerii unor cercetători în domeniul persecuțiilor din această perioadă, precum Robert Broughton sau S. Dosenrode, împăratul Dioclețian considera Biserica o organizație puternică, un fel de stat în stat, care nu putea fi tolerată într-o asemenea vreme de criză și de reforme militare, economice și teritoriale, de aceea a luat asemenea măsuri radicale⁷¹. În același timp, la persecuțiile creștinilor a contribuit și

⁶⁸ R. VASIĆ, 2007, pp. 50-51; A. MADGEARU, *Împăratul Galerius*, p. 197.

⁶⁹ LACTANTIUS, *De Mortibus Persecutorum* 11.1-2; C. M. ODAHL, *Constantine and the Christian Empire*, London-New York, 2004, p. 66.

⁷⁰ A. MADGEARU, *Împăratul Galerius*, p. 44, arată că în 299 Galerius și-a fixat capitala la Thesalonic (p. 120) și că palatul său începuse să fie construit aici. Cu toate acestea, R. Bratoz pune sub semnul îndoielii așezarea permanentă a lui Galerius aici deoarece cf. T. D. BARNES, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, p. 64 (în toamna lui 303, Galerius a condus o luptă împotriva carpilor în teritoriul pe care-l stăpânea. De asemenea, în iarna anilor 304/305, Galerius l-a întâlnit într-o localitate necunoscută pe Maximianus; A se vedea Wolfgang KUHOFF, *Diokletian und die Epoche...*, 230-243; cu privire la reședințele temporare ale lui Galerius din această perioadă - la W. KUHOFF, *Diokletian und die Epoche...*, pp. 726-731. Noi credem că Galerius a avut o reședință oficială la Thessalonic de unde s-a deplasat de multe ori și în alte spații ale provinciilor sale pe care le avea sub stăpânire. De remarcat faptul că pe Arcul de Triumf al lui Galerius din Thessalonic apare și steagul dacic cf. Ion BARNEA, „Stindardul dacilor pe Arcul de Triumf al lui Galerius?”, în: *Magazin istoric*, anul XII, 1(130), 1978, pp. 11-15; alte analize pe această temă la Gelu FLOREA, „Dragonul dacic”, în *Arheologica et Historica, Nicolae Gudea dicta*, Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani, Zalău, 2001, pp. 195-201.

⁷¹ S. DOSENRODE, *Christianity and Resistance*, 2006, p. 3.

sacerdoțiul păgân, care era îngrijorat foarte mult de evoluția creștinismului și considerau că prin aceasta își pierdeau din bonificațiile lor, așa cum scrie și scriitorul creștin Arnobius care a trăit în timpul persecuțiilor lui Dioclețian. Acesta arată cum autoritatea imperială, în timp ce erau persecutați creștinii, a mărit bonificațiile sacerdoțiului păgân⁷².

Pe de altă parte, edictele se înscriu în aceeași politică de uniformizare a societății care a caracterizat epoca lui Dioclețian, căci ele îi condamnavă pe cei care se abăteau de la regulile generale ale Imperiului Roman. Atitudinea atât de ostilă a lui Lactantius față de Galerius, i-a determinat pe unii istorici să considere că denigrarea lui urmărea să ascundă faptul că Dioclețian ar fi fost inițiatorul unic al valurilor de persecuții, așa cum apare în scrierile altor autori contemporani precum Eusebius din Cesareea și Constantin cel Mare⁷³. S-a făcut afirmația de către unii istorici că Galerius ar fi acționat efectiv abia după anul 304, după al patrulea edict, urmând ordinele superiorului și socrului său, Dioclețian. Un istoric occidental, P. Davies a constatat că numărul martirilor s-a redus după ce Galerius a ajuns *augustus* ceea ce scoate în evidență părerile unor autori că acțiunile lui Galerius împotriva creștinilor aveau și un scop al evoluției sale în cariera politică⁷⁴. Un alt istoric, M. Jarak s-a bazat pe datarea martirilor din Pannonia abia din martie 304, momentul în care Dioclețian a revenit la Sirmium⁷⁵. Cu toate acestea, se știe că primii martiri din Moesia Secunda au pătimit în mai 303, la scurt timp după primele două edicte, într-o perioadă în care aceste provincii se aflau sub guvernarea lui Galerius. S-a făcut, de asemenea, afirmația că Galerius a fost autorul persecuției din 303, dar tot el a pus capăt acestui act sângeros din provinciile dunărene prin edictul său din 311.

⁷² ARNOBIUS, *Adversus Nationes*, 1.24; P. S. DAVIES, *The origin and purpose of the persecution of AD 303*, pp. 79-80.

⁷³ W. PORTMANN, „Zu den Motiven der Diocletianischen Christenverfolgung”, *Historia*, 39, 2, 1990, pp. 214-219; Geoffrey de STE. CROIX, Michael WHITBY, and Joseph STREETER, *Christian Persecution, Martyrdom and Orthodoxy*, p. 73; CONSTANTIN CEL MARE, *Oratio ad Sanctos* („Discurs către adunarea sfinților”) în: EUSEBIUS, *Vita Constantini*, ed. Heikel, pp. 149-192; ed. PSB, 14, 1991; A. MADGEARU, *Împăratul Galerius*, p. 148, cu comentarii asupra vinovăției supreme a lui Dioclețian pentru persecuțiile creștine din 303/304.

⁷⁴ P. S. DAVIES, *The origin and purpose of the persecution of AD 303*, pp. 66-94.

⁷⁵ P. S. DAVIES, *The origin and purpose of the persecution of AD 303*, pp. 66-94; Mirja JARAK, *Martyres Pannoniae...*, pp. 265-266, 286-287.

Se știe în privința edictelor de persecuție că primul edict a fost emis la 23 februarie 303 la Nicomedia, deci acolo unde se afla autoritatea supremă, *augustus* Dioclețian. Conform informațiilor transmise de Lactantius și Eusebius de Cesareea, se ordona distrugerea bazilicilor creștine și confiscarea cărților sacre. Prin al doilea edict emis, a doua zi, creștinii cu poziții sociale superioare (*honestiores*) își pierdeau rangurile, iar libertii creștini au fost readuși la sclavie. Totuși, la insistențele lui Dioclețian, acest edict nu prevedea nici pedeapsa cu moartea și nici obligația generală de a face sacrificii. Al treilea edict ordona arestarea tuturor conducătorilor Bisericii creștine. Amnistierea lor era permisă numai dacă aduceau sacrificii pentru zeii romani și pentru împărat. Edictul acesta a fost emis cu prilejul celebrării celor 20 de ani de domnie ai lui Dioclețian, de la 20 noiembrie 303, când s-a dat și o amnistie generală atunci când Dioclețian se afla la Roma. Situația creștinilor s-a agravat după al patrulea edict, dat în februarie sau în martie 304. Acesta stipula ca toată populația Imperiului să aducă sacrificii zeilor romani și împăratului⁷⁶. Odată cu venirea lui Constantin cel Mare și cu *Edictul de la Mediolanum* din 313, au încetat, în mare parte, persecuțiile împotriva creștinilor. În acel context istoric al anului 313, Constantin, în textul unei legi romane cu privire la imunitățile populației (*plebs urbana immunis*), îl numea încă pe împăratul Dioclețian: „domnul și părintele nostru” (*sub domino et parente nostro Diocletiano seniore Augusto*), deși stătuse ca zălog zece ani la Nicomedia și văzuse toate persecuțiile împotriva creștinilor și el însuși trecuse prin atâtea presiuni personale⁷⁷. Atât în provinciile dunărene, cât și în Dacia nord-dunăreană, recuperată parțial sub Dioclețian, situația creștinilor se alterase încă din perioada lui Decius, care dăduse un rescript general împotriva creștinilor. Starea negativă de lucruri s-a amplificat în perioada lui Dioclețian și a tetrahiei. În acest sens, o mărturie

⁷⁶ EUSEBIUS, *Historia ecclesiastica*, VIII, 2.4; 6.8-10 (ed. BARDY, pp. 7, 14; trad. Bodogae, pp. 315, 320); LACTANTIUS, XII-XV ed. MOREAU, pp. 91-94; ed. ARIEȘAN, pp. 106-107; 114-115; ed. BEJAN, pp. 66-67; 72-73; J. VOGT, *Christenverfolgung* I, în RLAC, 2, 1954, col. 1196-1198; GREGOIRE H. 1964, pp. 78-80; P. KERESZTES, *From the Great Persecution to the Peace of Galerius*, în VC, 37, 4, 1983, pp. 383-384; S. MITCHELL, *Maximinus and the Christians in A.D. 312: A New Latin Inscription*, JRS, 78, 1988, pp. 111-112; S. WILLIAMS, *Diocletian and the Roman recovery*, London, 1985, pp. 175-176; Geoffrey de STE. CROIX, Michael WHITBY, and Joseph STREETER, *Christian Persecution, Martyrdom and Orthodoxy*, pp. 35-78; LEADBETTER B. 2008, pp. 132-134.

⁷⁷ *Codex Theodosianus* 13.10.2: „sub domino et parente nostro Diocletiano seniore Augusto eadem plebs urbanainmunis fuerat”. Dat. kal. iun. Constantino a. III et Licinio III cons. (313 iun. 1). Alte comentarii la S. CONNOLLY, *Lives behind the laws*, p. 52.

arheologică este elocventă în ceea ce privește resentimentele autorităților față de creștini; este vorba despre o inscripția: *Ego sum flagellum jovis contra per-versos cristianos* - de pe piatra de turcoaz a unui inel, descoperit într-un loc neprecizat din Transilvania, care dă glas sentimentelor ostile ale autorităților față de amploarea creștinismului în provincia nord-dunăreană, după edictul din 250 al împăratului Traianus Decius (249-251)⁷⁸.

În perioada de care ne ocupăm, a celor trei martiri din Dacia Ripensis, din timpul lui Dioclețian, situația a fost și mai drastică așa cum am putut remarca din izvoarele istorice. Prezența autorității imperiale în mai multe rânduri în aceste provincii dunărene a maximizat persecuțiile. Starea de spirit anticreștină creată de autoritățile imperiale s-a resimțit nu numai aici ci și în întreg imperiul, așa cum o arată o inscripție descoperită în Spania și publicată prima oară de J. Gruter în colecția sa de inscripții. Inscripția dă glas sentimentelor extrem de ostile ale autorităților și cetățenilor păgâni față de creștini și ura dezlănțuită în imperiu de edictul împăratului Dioclețian și Galerius: *Diocletian Caes Aug Galerio Inoriente Adopt Superstitione Christ Ubiq Deleta Et Cultu Deor Propagato*⁷⁹. Inscripție prin care se arată că împăratul Dioclețian și cezarul său Galerius, în răsărit, au distrus pretutindeni credința (*superstitione*) creștinilor și au propagat mai departe cultul zeilor romani.

Title: The historical context of the sufferings of Saints Martyrs Hermes, Aggeus and Gaius of Dacia Ripensis

Author: Rev. Fr. Lecturer dr. Marin COJOC

Abstract: As a consequence of the laws of Diocletian, some Christians have been executed in Dacia Ripensis, in Ratiaria and in Bononia. It is assumed that

⁷⁸ K. HOREDT, *Siebenbürgen in spätrömischen Zeit*, Bukarest, 1982, p. 35; N. GUDEA, I. GHIURCO, *Din istoria creștinismului la români*, 1988, p. 105; M. RUSU, *Paleocreștinismul din Dacia romană*, în Eph. Nap., I, 1991, p. 83; M. BĂRBULESCU, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, pp. 213-214 - atribuie inelul și inscripția epocii lui Iulian Apostatul (361-363). Alte comentarii la N. ZUGRAVU, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 214, nr. 11; A. C. HAMAT, *Jewelry with inscription from roman province of Dacia*, I. Engraved stones, 2014; A.C. HAMAT, *Bijuterii cu inscripție din provincia romană Dacia*, 2014, p. 123.

⁷⁹ J. GRUTER, *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani*, 2 vols., Heidelberg, 1603, p. 238; W. CAVE, *Primitive Christianity: or the Religion of the Ancient Christians*, Oxford, 1845, p. 245.

they must have fallen victims to the edicts of AD 303-304. It is to be expected that the documented demonstrated aggressiveness and hyper-activeness of the local authorities was provoked by the few inspections visits of the Emperor Diocletian to the Lower Danube fortresses in AD 293/294/303/304. In this respect it is overtly argued that during the fierce prosecutions against the Christians in the Eastern provinces in the second half of the 3rd century many settled in the Lower Danube lands.

According to the Hieronymian martyrology exorcist Hermes suffered a martyr's death on 31 December in Ratiaria, the capital city of Dacia Ripensis. At the same time, the brief Syriac calendar of martyrs associated him with Bononia on 30 December. It can be considered fully acceptable that Hermes was celebrated in two neighbouring towns as Ratiaria and Bononia, similarly to St. Dasius, who was likewise associated with two neighbouring towns along the Danube – Durostorum (Siliistra) and Axiopolis (Cernavodă). On the basis of this analogy we can assume that St. Hermes suffered a martyr's death in Ratiaria on 30 December, while he was associated with Bononia as a result of the carrying of his relics to some of the churches in the town on 31 December. Again according to Hieronymus St. Gaius (Gagus) was celebrated in Bononia on the same date, 31 December. Again there the following was recorded in the beginning of January, 1 and 4, in oriente, civitate Bononia Hermetis, Aggei, Ga(g)i.

Keywords: *the Lower Danube Limes, Dacia Ripensis, the laws of Diocletian, martyrs*

Summary: In the province of Dacia Ripensis, founded by the emperor Aurelianus after the Aurelian withdrawal, in Diocletian's time, three christian martyrs suffered martyrdom: Hermes the exorcist and other two christians, named Aggeus and Gaius. During his frequent wanderings about the provinces and fortresses of the Lower Danube and Dacia Ripensis, between 293-294 and 303-304, Diocletian maximized the persecutions in the fortresses that he visited. His direct authority was even more negatively felt by the christians of these provinces, who dared to face and defy him directly, personally or other local military or civilian authorities.

These edicts aimed at protecting the Roman traditional religion, that is to say, as it was mentioned, at recovering the *pax deorum*, which represented an essential factor for the security (*securitas*) of the empire. According to the opinion of some historians who examined the persecutions of this period, the emperor Diocletian considered the Church a strong organization, a kind of "State in the State", which could not be tolerated in such time of crisis and military, economic and territorial reforms, and it was the reason why he adopted such radical measures. On the other

hand, these edicts belonged to the same policy of social standardization that was characteristic of Diocletian's reign, as they were sentencing those who deviated from the general rules of the Roman Empire.

It is known about these edicts of persecution that the first one was enforced on the 23rd of February 303, in Nicomedia, where the supreme authority, the august (*augustus*) Diocletian, was to be found. According to the informations given by Lactantius and Eusebius of Caesareea, a strict order passed out that the christian basilicas should be destroyed and the sacred books confiscated. Next day, a second edict was enforced, stipulating that the christians who held a superior social rank (*honestiores*) should lose it, and that the christian affranchised slaves should be enslaved again. However, at Diocletian's insistence, this edict stipulated neither the capital punishment, nor the general obligation of making sacrifices. The third edict stipulated the arresting of all the leaders of the christian Church. Amnesty was granted to them only if they made sacrifices to the Roman gods and emperor. This edict was sent out on the occasion of the celebration of twenty years of Diocletian's reign, on the 20th of November 303, when a general amnesty was granted by the emperor who was then being at Rome. The christians' situation grew worse after the fourth edict was given in February or March 304. It stipulated that all the population on the empire should make sacrifices to the Roman gods and emperor.

The anti-christian frame of mind created by the imperial authorities was felt throughout the whole empire, as shown in an inscription discovered in Spain and published for the first time by J. Gruter in his inscription collection. This inscription puts into words the extremely hostile feelings of the heathen authorities and citizen's towards the christians, and the hatred for the christians, that the edicts of Diocletian and Galerius unleashed in the empire: "DIOCLETIAN CAES AUG GALERIO IN ORIENTE ADOPT SUPERSTITIONE CHRIST UBIQ DELETA ET CULTU DEOR PROPAGATO". This inscription shows that, in the East, the emperor Diocletian and his Caesar Galerius destroyed everywhere the christians' faith (*superstitione*) and further propagated the Roman gods' worship.